

Горан Милорадовић
Институт за савремену историју, Београд
goranm065@gmail.com

[https://doi.org/10.18485/ai_godine_ww1.2019.ch794\(497.11\)"1914/1918"](https://doi.org/10.18485/ai_godine_ww1.2019.ch794(497.11))

СРПСКА ВОЈСКА 1916–1918. ГОДИНЕ И ДОБРОВОЉАЧКО ПИТАЊЕ: СВРХА, МОТИВАЦИЈА, ОЧЕКИВАЊА, ДОПРИНОС, ПОСЛЕДИЦЕ

Анстракт: Српска војска је у Првом светском рату, поред осталих извора људства, попуњавана и добровољцима – Јужним Словенима економским емигрантима на Западу и аустроугарским војницима заробљеним у земљама Антанте. Војна сврха добровољачког покрета била је да надокнади губитке српске војске, а политичка да буде ковачница југословенске нације. Међутим, јавио се проблем мотивације за ратовање, јер су Срби, Хрвати и Словенци имали различите националне тежње. Руска револуција је додатно поткопала морал и умањила борбени допринос добровољаца. Потреба да се оправда настанак Југославије имала је за последицу деформације при тумачењу историје добровољачког покрета, која је у политичком, научном и јавном дискурсу интерпретирана у складу са потребама државне политике.

Кључне речи: Први светски рат, Србија, Југославија, Русија, српска војска, добровољачки покрет, национализам

Током Првог светског рата један број аустроугарских војника српске националности, који су се нашли у руском заробљеништву, одлучио је да добровољно при-

ступе српској војсци. Од септембра 1914. до октобра 1915. године 3.500 добровољаца је Дунавом транспортовано до пристаништа у Србији. Тај пут је пресечен када се Бугарска укључила у рат на страни Централних сила.¹ Крајем 1915. године, под притиском здружених снага Аустроугарске, Немачке и Бугарске српска војска је присиљена да се преко Алабаније повуче на територију Грчке. Због великих губитака које је претрпела, извршена је реорганизација јединица.² Број војника и официра је са преко 400.000 пао на 153.000 исцрпљених и болесних људи.³ Вишак официра био је довољан за командну структуру шест дивизија. Део њих послат је у Русију да тамо организују Добровољачки корпус од заробљеника српске националности.⁴

После успешног формирања Прве српске добровољачке дивизије, а у складу са програмом ослобођења и уједињења свих Јужних Словена из Аустроугарске

-
- 1 Поповић, Никола, „Предговор“, у: *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, Београд: Удружење добровољаца 1912–1918, 1977, VI.
  - 2 Бојић, Милутин, *Смештај и реорганизација српске војске на Крфу*, Голгота и васкрс Србије 1916–1918, БИГЗ, Београд 1971, 95; Митровић, Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд: СКЗ 1984, 283; Денда, Далибор, „Организација и опремљеност српске војске“, у: *Лексикон Првог светског рата*, Београд: Институт за савремену историју, 2015, 300–302.
  - 3 О кретању броја српске војске на Солунском фронту видети: Милорадовић, Горан, „Бројно стање српске војске на Солунском фронту 1916–1918. године и војно-политичка подршка Руске империје Краљевини Србији“, у: *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, Београд: Историјски институт, 2018, 213–254.
  - 4 Ђурић, Александар, *Ка победи. Ратни дневник*, Београд: Геца Кон 1938, 5–7; „Наредба престолонаследника Александра за формирање штаба дивизије добровољаца српске војске у Русији“, Крф, 11/24. фебруара 1916, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 18.

који је изнет у Нишкој декларацији, учињени су покушаји да се у Добровољачки корпус уврсте и аустро-угарски заробљеници Хрвати и Словенци. Тада су почеле и невоље.⁵ Према досадашњим истраживањима, може се констатовати да су истовремено постојале најмање две јаке и сасвим супротне тежње: с једне стране – крајња нужда за попуном српске војске, а с друге – упоран и жесток отпор Јужних Словена-католика који су имали сасвим другачија схватања, жеље и намере.⁶ Истовремено, председник Југословенског одбора, др Анте Трумбић, настојао је да Хрватска од међународних фактора буде прихваћена као други „Пијемонт“ Јужних Словена, насупрот Србији.⁷ Таква политика одразила се и на Трумбићев однос према добровољачком питању, а што су пратили његови идеолошки истомишљеници и политички саборци.

---

5 О том питању видети: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918...*; Вишняков, Ярослав, Тимофеев, Алексей, Милорадович, Горан, *Армия без государства. От сербского к югославянскому добровольческому корпусу в России во время Первой мировой войны. Сборник документов / Војска без државе. Од српског до југословенског добровољачког корпуса у Русији за време Првог светског рата. Зборник докумената*, Москва: РИСИ/РВИО/Андрићев институт, 2014; Вишняков, Ярослав, Тимофеев, Алексей, Милорадович, Горан, *На дальних рубежах. Россия и Сербия в годы Первой мировой войны. 1914–1917*, Москва: МГИМО, 2018.

6 О сукобима између добровољаца и „силовољаца“ у Русији видети: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*; Я. Вишняков, А. Тимофеев, Г. Милорадович, *Армия без государства*.

7 Екмечић, Милорад, *Ратни циљеви Србије*, Београд: Просвета 1990, 365–371; Шемјакин, Андреј, „Фебруарска револуција 1917. у Русији, Никола Пашић и Крфска декларација“, у: *Србија и Руска револуција 1917. Нове теме и изазови. (Тематски зборник радова)*: Београд: ИНИС, 2017, 359–385.

Упркос несумњивом војном значају добровољачког покрета, идеолошка и политичка струјања у њему и у вези са њим до сада су недовољно испитана. Услед политичке осетљивости, у време док је постојала Југославија, теме у вези са добровољачким покретом у Првом светском рату обрађиване су или тако што су публиковани одабрани историјски извори, или тако што је акценат стављан на војни аспект проблема.⁸ Тек у постјугословенско време појавила се и другачије интонирана литература.⁹ Досадашња историографска продукција је објављивањем грађе из српских и руских архива знатно проширила документарну базу за истаживање те теме, док је научна литература постигла довољан обим да се на основу ње могу постављати и решавати питања општијег карактера. У овом чланку биће постављено њих пет: 1) Питање *сврхе* Добровољачког корпуса; 2) Питање *мотивације* добровољаца; 3) Питање *очекивања* од Добровољачког корпуса; 4) Питање *доприноса* добровољаца у рату; 5) Питање *последница* постојања и деловања добровољачког покрета.

---

8 Видети: Максимовић, Војин, *Споменица прве српске добровољачке дивизије: 1916–1926*, Београд: Просвета А.Д./Хоровиц и Димић 1926; *Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije: 1912–1918* (zbrali in uredili: Ernest Turk, Josip Jeras, R.ajko Paulin), Ljubljana, Maribor: Samozaložba Sreskih organizacij Saveza ratnih dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije 1936; Храбак, Богумил, Јанковић, Драгослав, *Србија 1918. Политика и напори Србије у ратној 1918. години*, Београд: Седма сила 1968, 128–135; Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918...*; Поповић, Никола, *Југословенски добровољци 1914–1918. Зборник докумената*, Београд: Графос 1980.

9 Я. Вишняков, А. Тимофеев, Г. Милорадович, *Армия без государства*; Мицић, Милан, *Српско добровољачко питање у Великом рату (1914–1918)*, Ново Милошево/Београд: БКЦ/ПТС 2014; Я. Вишняков, А. Тимофеев, Г. Милорадович, *На дальних рубежах*.

Двострука сврха добровољачког покрета

Војна сврха

Прва сврха Српског добровољачког корпуса и покрета била је војна: он је требао да омогући прилив нових војника и ублажи тешке губитке српске војске претрпљене током 1915–1916. године. Никола Пашић, председник српске владе, писао је 5. јуна 1916. године из Лондона српској влади на Крф: „Док смо били у Петрограду било је говора о употреби Српског добровољачког одреда у Одеси. Овде је постојало мишљење да ће се Српски добровољачки одред употребити на Балкану против Бугарске; или заједно са руском војском преко Румуније ако буде ступила у рат. [...] треба замолити руску врховну команду да пошаље српски одред преко Архангелска у Солун.“¹⁰ Пашић је био одлучно против употребе добровољаца у Галицији. Српске јединице на борбеној линији испред Солуна су у периоду од 13. јула 1916. године до 13. септембра 1918. године имале су „на лицу места“ између 116.000 и 94.000 људи – бораца и небораца свих родова и служби.¹¹ Према подацима којима је децембра 1916. године располагао командант Српског добровољачког корпуса у Русији, генерал Михајло Живковић, „Српска војска на Солунском фронту тренутно броји не више од 35.000 бајонета. И то је све што је остало од сјајне армије, која је прошле године бројала 300.000, бранећи линију коју чине реке Дунав, Сава и Дрина и пресецајући Немцима пут Београд–Константинопољ.

10 „Телеграм бр. 240 Николе Пашића српској влади на Крфу“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 50–51.

11 Ivetić, Velimir, „Struktura brojnog stanja srpske vojske na Solunskom frontu 1916–1918. godine“, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 3 (1998), 127–130.

Кулминациона тачка напрезања моралних и материјалних снага давно је већ досегнута. Попуна убијених у редовима те војске нема се одакле очекивати. Перспектива је ужасна.¹² Био је то број расположиве пешадије.

Због нових губитака током 1916. и 1917. године бројност српске војске перманентно се смањивала, њено здравствено стање бивало је све лошије, а просечна старост војника се повећавала. Појединци нису били демобилисани још од Првог балканског рата. Најгора ситуација била је у српској пешадији. Крајем 1916. године српски одсек Солунског фронта држало је свега 35.000 пешака. Тада је Српски добровољачки корпус у Русији „по списку“ имао 34.589 војника и 983 официра – скоро исто.¹³ Али, број добровољаца се, услед тешких губитака у Добруци, утицаја Руске револуције и непријатељске пропаганде,¹⁴ до августа 1917. године смањио на 22.371. војника и официра.¹⁵ У Солун је стигло највише 12.500 добровољаца из Русије.¹⁶

12 „Донесение командира Сербского добровольческого корпуса в России генерала М. Живковича начальнику штаба Одесского военного округа о формировании корпуса“, 7/20 декабря 1916 г., у: Я. Вишняков, А. Тимофеев, Г. Милорадович, *Армия без государства*, 215.

13 Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца (ВРС), књ. 21, Београд: Министарство војске и морнарице, 49. Подаци министра војног од 25. децембра 1916. године.

14 О пропаганди хрватских националиста против корпуса и Србије видети: Милорадовић, Горан, „Велики и мали. Деловање хрватске Странке права у Руској царевини до Октобарске револуције“, у: *Србија и руска револуција 1917. Нове теме и изазови. Тематски зборник радова*, Београд: Институт за новију историју Србије 2017, 313–346.

15 „Реферат Др Анте Мандића о добровољачком покрету упућен проф. Франу Барцу у Паризу (Лондон, 3. марта 1919)“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 381.

16 Г. Милорадовић, „Бројно стање српске војске на Солунском фронту“, 233.

Политичка сврха

Друга сврха Корпуса била је политичка. Током рата се, прокламовањем Нишке декларације и формирањем Југословенског одбора, јавила и постепено јачала идеја да после рата буде формирана вишенационална и вишеконфесионалан држава Јужних Словена. Добровољачком покрету и самом Корпусу тиме је осетно порастао политички значај. По мишљењу команданта Корпуса, генерала Михајла Живковића, „Добровољачки Корпус Срба, Хрвата и Словенаца у Русији јавља се као политичко-национална команда. Он идејно представља троимени народ. Његова појава је протест Југо-Словена против Аустро-Угарског полицијско-бирокуратског система владавине и активна борба за ослобођење и стварање националне Државе. Он је претеча и залог нашег уједињења. Он је представник будуће Југо-Словенске Државе.“¹⁷ Корпус је требао да буде језгро будуће вишенационалне армије и прва заједничка институција Срба, Хрвата и Словенаца. Командант Прве добровољачке дивизије, пуковник Стеван Хаџић (1868–1931), после рата је четири пута био министар војске и морнарице, пре свега због искуства које је стекао у Русији командујући вишенационалном јединицом.

С друге стране, део Хрвата и Словенаца у Русији интензивно је радио против Корпуса. У свом часопису *Југославија*, (Петроград), писали су: „Корпус је прије свега требао да буде манифестацијом воље аустријских јужних Словена, да буду слободни. Он је осим тога требао да буде манифестацијом јединства Срба, Хрва-

---

17 Војни архив (ВА), П-16, К-44, Ф-1, д. 12, л. 1. Генерал Михаило Живковић, *Историја Добровољачког корпуса*, рукопис. Текст је настао после Првог светског рата.

та и Словенаца и доказом, да они могу живјети и радити заједно у истој организацији. Да обоје постигне, одред се није смио организовати једнострано нити као искључиво војничка нити као искључиво српска јединица. Као искључиво војничка јединица није се смио организовати зато, јер је његово политичко значење било куд и камо важније него ли његово војничко значење.¹⁸ Уместо јаке војне јединице на фронту, која је Србији била од животне важности, требало је „манифестовати“ неку не баш одређену политику.¹⁹ То је значило избећи даље учешће у рату и сачекати расплет с оружјем у рукама. Такав програм битно се разлиовао од очекивања генерала Живковића и намера српске владе.

Успоставити политичку кохезију међу добровољцима није био једноставно јер се, захваљујући деловању официра Аустријанаца и Мађара, као и Словена лојалних Аустроугарској, међу бившим заробљеницима јавила дубока подвојеност. Осим залагања за нову, југословенску идеологију, постојале су струје које су биле за велику Хрватску и велику Србију. Расколнике су војни и дипломатски представници Србије уклањали из редова добровољаца и слали назад у заробљеничке логоре.²⁰ Ипак, тиме су били умањени најважнији војни ефекти добровољачког покрета: масовност и мотивисаност нових војника, а тешке ударце је претрпео и главни политички циљ: национално приближавање и

18 „Српски добровољ.[ачки] корпус“, у: *Jugoslavija-Югославия*, № 7–8, 3. VII 1917, 40–43.

19 „Записник са састанка делегата 1. српске добровољачке дивизије одржаног у Одеси 28. марта 1917.“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 192.

20 „Извештај Марка Цемовића, Српског конзула у Одеси, Николи Пашићу, председнику српске владе, Одеса 1. V 1916.“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 41–45.

интегрисање Срба, Хрвата и Словенаца. Да се ствари не одвијају у жељеном смеру са жаљењем су констатовале и руске војне власти.²¹

Мотивација добровољаца

Добровољце је мотивисала, пре свега, идеја националног ослобођења и уједињења. Кључни догађаји из претходног периода то јасно потврђују. Неуспех при покушају стварања политичке аутономије Срба у Аустријској царевини проглашењем Српске војводине маја 1848. године није из свести каснијих генерација избрисао тежњу за националном интеграцијом. Устанак 1875. године био је покушај Срба из Босне и Херцеговине да се ослободе османске власти, али су одлуком Берлинског конгреса 1878. године те покрајине биле окупиране од стране Аустроугарске. Анексија Босне и Херцеговине 1908. године и Анексиона криза биле су јасне поруке Србији, али и Србима у саставу Хабсбуршке царевине, да се њихово уједињење у једну националну државу неће толерисати. Најзад, резултати Балканских ратова подстакли су Аустроугарску да се одлучи на крајњи корак: уништење Србије и Црне Горе. Постојање тих двеју држава Подунавској монархији је постало неприхватљиво јер је била свесна колику привлачну моћ оне имају за Србе северно од Дунава и Саве и западно од Дрине. С друге стране, предаја Русима је за многе аустроугарске војнике српске националности био први корак у реализацији њихових политичких тежњи у околностима Првог светског рата.

---

21 „Рапорт генерал-лейтенанта С.Д.Чистякова главнокомандующому армиями юго-западного фронта генералу от кавалерии А.А.Брусилову, 9/22 января 1917 г.“, у: Я. Вишняков, А. Тимофеев, Г. Милорадович, *Армия без государства*, 185.

Такве тежње је, у име осамдесет својих другова, изразио аустроугарски заробљеник у Русији Драган Велемировић, пославши Српском добровољачком одреду у Одеси писмо у коме траже да буду примљени у добровољце: „Направисмо си и нашу дичну заставу под којом се завјерисмо да ћемо се борити до задње капи крви за нашу нам мајку Србију.“ Писмо се завршава речима: „тврдо обећавам да ћемо његовом Величанству, нашем премилостивом Краљу;! а будућем Цару!, и милој нам мајки Србији вјерни и храбри бити. Живио наш будући Српски Краљ и Цар Петар I.“²² Такво расположење било је међу Србима врло распрострањено. Конзул Краљевине Србије у Сибиру, Јован Миланковић, после рата је у својим сећањима написао: „Интересантно је, да су сви Срби из Војводине молили, да им ставим у пасош, да су из Шумадије; сви су хтели да су из Крагујевца, и то им се чинило да је најсрбистије!“²³ Срби из Аустроугарске су Први светски рат видели као прилику да се њихов завичај коначно ослободи власти Беча и Пеште и прикључи Србији, па су били спремни да за то ризикују живот, имање и добробит своје породице. То није важило само за православце, него и за један мањи део припадника других вероисповести.

У тексту под насловом *Зашто смо ми муслимани ишли у српску војску* бивши добровољац Алија Казазић је навео да је Аустроугарска тек после анексије Босне и Херцеговине и са отпочињањем решавања аграрног питања успела да политички одвоји православце и муслимане, који су, до тада, наступали заједно. Упркос

22 „Писмо Драгана Велемировића Српском добровољачком одреду у Одесу, Самара 21. III 1916“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 32.

23 Миланковић, Јован, *Успомене из Сибира 1918–1919 и пут океаном у домовину 1920*, Београд: Време А. Д., 1926, 35.

маневрима Беча, међу муслиманима се јавила „једна струја млађих и напреднијих људи који су се изјаснили за српство, јер су увиђали да је то једини пут да се одупру штетним страним утицајима.“²⁴ У својим сећањима Казазић је набројао двадесетак муслимана који су њему били познати, а који су пребегли у српску војску јер су „ставили нацију испред вере“.²⁵ Нека од тих имена нису непозната у историографији: Мустафа Голубић, Хасан Ребац, Ђулага Буковац, Мехмед Мехмедбашић, Мехмед Звоно и други...

Када је, крајем септембра 1916. године, руска Врховна команда наложила мобилизацију свих „Југословена“ у Одеском војном округу, почели су сукоби у Добровољачком корпусу. Већина Хрвата и Словенаца није желела да буду српски војници, нити да погазе заклетву дату цару Францу Јозефу. Били су спремни на сваки отпор, само да не буду поново послати на фронт.²⁶ Српски добровољци су их сматрали непријатељима и потенцијалним издајницима, што је доводило и до међусобних физичких обрачуна. Биле су то три већ формиране нације, свака са својим политичким уверењима, националним идеалима и идеологијама, приоритетима, моралним схватањима, религиозним, културним и психолошким карактеристикама. Код Словенаца и Хрвата лојалност Бечу била је изразитије и масовније заступљена него југословенски ентузијазам. Поред тога, код Хрвата се већ била укоренила идеологија хрватског државног права Анте Старчевића и

---

24 Казазић, Алија, „Зашто смо ми муслимани ишли у српску војску“, у: *Добровољци у ратовима 1912–1918*, Београд: Удружење добровољаца 1912–1918, 1971, 119.

25 Исто.

26 А. Ђурић, *н.д.*, 11–29; „Реферат Др Анте Мандића“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 376.

њени поборници су организовали одлучан отпор добровољачком покрету и политици српске владе.²⁷

Команданту Српског добровољачког корпуса, генералу Михаилу Живковићу било је јасно о чему се ради: „страначки агенти раде врло активно и нашли су великог одзива међу Хрватима франковцима, Супиловцима и Словенцима, те прете да растуре Корпус.“²⁸ Боравећи у Русији 1917. године слично расположење код заробљених Хрвата приметио је и познати књижевник, тада поручник српске војске, Станислав Винавер: „Они Хрвати који су били најзагриженији франковци, који су, услед погрешног васпитања, мрзели Србе као кугу, чим је букнуо бољшевизам, пресалдумили су се из реакционара у комунисте. Њихов комунизам био је само и једино мржња на Србе.“²⁹ Конкурентски однос двеју нација, српске и хрватске, од којих је свака тежила да постане стожер уједињења Словена који насељавају јужне покрајине Хабсбуршке царевине, показао се као далекосежан политички проблем.

Председник српске владе, Никола Пашић, свестан околности, настојао је да ублажи нетрпељивост. Захтеве да се назив Српског добровољачког корпуса промени у Југословенски корпус, који су стизали из редова Хрвата и Словенаца, он је разумео као тактику хрватских националиста, али се ипак определио да учини одређене уступке: „не би требало стајати на пут жељи да се српски добровољачки корпус назове: корпус Срба-Хрвата-Словенаца и да се образују српске, хрватске и словеначке јединице [...] У сваком случају наши

27 Видети: Г. Милорадовић, „Велики и мали.“, 313–346.

28 ВА, П-16, к-44, ф-1, д.12, л. 165. М. Живковић, *Историја Добровољачког корпуса*.

29 Винавер, Станислав, „Београд и г. Крлежа“, у: *Време*, год. IV, бр. 969, 31. август 1924, 4.

људи у корпусу и ван корпуса треба да буду смотрени, уздржљиви и увек једнаки према Србину, Хрвату и Словенцу. Ми морамо бити толерантни.³⁰ На седници владе Србије од 6. априла 1917. године назив јединице промењен је у Добровољачки корпус Срба, Хрвата и Словенаца, а сви официри су изједначени у правима.³¹ Пашић је знао да српску војску нема ко да попуњава, осим емиграната и заробљеника. Поред тога, Фебруарска револуција и пад царизма драстично су погоршали међународни положај Србије.³² Сарадња са Хрватима и Словенцима постала је неизбежна.

Велика очекивања

Немогућност да мобилизацијом попуне јединице драстично умањене војске присилио је српску владу и Врховну команду да потраже алтернативна решења. Децембра 1916. године планирано је да би, уз подршку Русије, Српска војска могла да сакупи око 170.000 војника, и то из следећих извора: „1. Остатак Српске армије на Солунском фронту од око 60.000 [мисли се само на пешадију, Г.М.]; 2. Од заробљеника у Русији 60.000; 3. Од заробљеника у Италији 40.000; 4. Од српских војника [у Србији, Г.М.] који се нису предали 10.000“.³³ Тај

---

30 Инструкција председника српске владе Н. Пашића српском посланику у Лондону Ј. Јовановићу у вези сукоба у добровољачком корпусу, 7/20. Априла 1917. г. Крф. Објављено у: Lainovic, Andrija, „Nikola Pašić o Dobrovoljačkom korpusu u Rusiji 1917“, у: *Historijski zbornik*, god, XVIII, 1965, 215–218.

31 А. Митровић, *Србија у првом светском рату*, 514.

32 Детаљнија аргументација у: А. Шемјакин, н.д., 359–385.

33 „Секретна записка Сербской королевской миссии о перспективах послевоенного развития Сербии“, 15/28 декабря 1916 г., у: Я. Вишняков, А. Тимофеев, Г. Милорадович, *Армия без государства*, 127.

план је остварен у врло ограниченој мери: „У први мах рачунало се да ће се међу масом Југословена добровољаца у Италији моћи сакупити до 10.000, па после се свео број на 6.000, најзад и руска Врховна команда да би нас у овоме помогла уступила је Италији 3.000 својих заробљеника италијанске народности, у замену за које је тражила Италији да нам уступу Југословене. Но и то није учињено.“³⁴ Одатле је стигло свега 300 добровољаца. Италија није имала интереса да ојачава војну силу Србије са којом је у блиској будућности очекивала сукоб око Далмације.³⁵

Према подацима министра војног, генерала Божицара Терзића, кроз Српску војску је укупно прошло близу 70.000 добровољаца.³⁶ Од тога је 2.479 било из Америке, око 300 из редова аустроугарских војника заробљених у Италији, око 2.000 из ослобођених области у Македонији и око 3.500 из редова аустроугарских војника заробљених од стране Српске војске.³⁷ Укупно 8.300 војника. Преостале 62.000 људи су могле потица-

34 „Кратка историја нашег Добровољачког корпуса у Русији“ (непознат аутор, место и датум настанка), у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 347.

35 О томе опширније: Висковић, Берислав, „Евакуација српске војске са албанског приморја на оток Крф“, у: *Србија 1916. године* (Научни скуп), Београд: Историјски институт 1987, 123–137; Н. Поповић, „Предговор“, *Југословенски добровољци 1914–1918*, XIII, 333–363; Опачић, Петар, *Србија и Солунски фронт*, Београд: Књижевне новине 1984, 42–43; М. Екмечић, *н.д.*, 281–422; Шемякин, Андрей, „Первая мировая война. Рождение Югославии“, *Югославия в XX веке. Очерки политической истории*, Москва: ИНДРИК 2011, 188–191.

36 ВА, П-3, К-454, Ф-11, Бр. 9/64. Наредба министра војног, генерала Божицара Терзића од 27. јула (9. августа) 1917, Пов. Ф. А. О. Бр. 9250.

37 „Кратка историја нашег Добровољачког корпуса у Русији“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 339–347; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 135.

ти само из заробљеничких логора у Русији, при чему Добровољачки корпус никада није имао толико војника на броју, него су се они смењивали. При том, треба имати у виду да је тај Корпус, због разних опструкција и лоше организације, примио мање добровољаца него што их је писмено изразило жељу.³⁸

Војници у Србији са којима се рачунало, иако није јасно на који начин би они могли бити ангажовани, били су они који су напустили српску војску током повлачења крајем 1915. године, односно онај њихов део који није био заробљен.³⁹ Међутим, услед тешких услова које је наметала бугарска окупација и надовољне координације, они су у пролеће 1917. године подигли Топлички устанак у коме је изгинуло око 20.000 људи, а многи су отерани у логоре.⁴⁰ Преостали су се притајили, чекајући нове околности.

Српски министар војни, генерал Михајло Рашић, тражио је 24. марта 1917. године од француског министра војног, Пола Пенлевеа (Paul Painlevé), 50.000 људи за поуну постојећих јединица, као и додатне војнике за формирање још једне, седме дивизије српске војске на Солунском фронту. Рашић је ту рачунао са опорављеним српским рањеницима и Србима, Хрватима и Словенцима из Аустроугарске који су се налазили у савезничком заробљеништву. Укупно: 63.000 људи. Француски министар се сагласио са тим потребама и обећавао превоз добровољаца из Русије у најкраћем

---

38 „Реферат Др Анте Мандића“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 371.

39 Живановић, Милан, „О евакуацији српске војске из Албаније“, у: *Историјски часопис* 14–15 (1963–1965), 237–238; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 257–258.

40 А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 409–486; Митровић, Андреј, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918.*, Београд: СКЗ 1987.

могућем року.⁴¹ Већ тада се било одустало од 100.000 добровољаца са којима се рачунало крајем 1916. године. Међутим, ни тај план није био остварен.

Допринос добровољаца

Бројност добровољаца

На Солунском фронту се фебруара 1918. године налазило укупно 6.564 добровољаца, од чега је 5.483 стигло из Америке, Италије, Француске, Аустралије и Египта, 1.081 из Русије, а очекивао се долазак и нових 13.536 из Русије.⁴² Такво бројно стање добровољаца потврђује и евиденција српске Врховне команде: на дан 13. фебруара 1918. године било је „по списку“ 7.246, а „на лицу места“ 6.162 добровољаца у српској војсци.⁴³ Али, из Русије их је дошло нешто мање од очекиваног броја. До пробоја Солунског фронта одатле је стигло највише 12.500 нових војника. Према неким другим истраживањима, од 7. децембра 1917. до 1. маја 1918. године у Солун је из Русије стигло свега 11.753 добровољаца – официра и војника.⁴⁴

41 Архив Србије, Министарство иностраних дела, ПО, 1917, Ф Х, Дос. II, 133–137. Писмо №. 965 министра војног М. Рашића француском министру војном П. Пенлевеу, послато 24. марта/6. априла 1917. и Пенлевеов одговор од 27. марта/9. априла 1917. године.

42 „Извештај пов. ФЂО бр. 8934 српског Министра војног Николи Пашићу, председнику Министарског савета и министру иностраних послова“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци 1914–1918*. Зборник докумената, Графос, Београд 1980, 395.

43 V. Ivetić, *n.d.*, 129.

44 *Југословенски добровољачки корпус у Русији: прилог историји добровољачког покрета (1914–1918)*, (редакција: И. Јовановић, С. Рајковић и В. Рибар), Београд: Војно дело 1954, 186–187, 190.

На дан уочи почетка Солунске офанзиве, 13. септембра 1918. године, према евиденцији Врховне команде, свих добровољаца је „на лицу места“ било 14.957, а „по списку“ 17.963.⁴⁵ Тачност тих података потврђује извештај српског министра војног, генерала Михаила Рашића, од 17/29. октобра 1918. године, по коме је свега добровољаца било 21.000, док се у оперативној војсци налазило њих око 18.000.⁴⁶ Разлика од око 3.000 људи јавила се услед тога што нису сви били пребачени на Солунски фронт. Део је задржан негде у дубокој позадини јер, по речима генерала Петра Бојовића, нису били „у најјачој снази, нарочито они из Америке; међу њима има их и од 50 година старости.“⁴⁷ Мора се констатовати да је Врховна команда српске војске дуго била у заблуди, очекујући масовни прилив „Југословена-добровољаца“. Њена велика очекивања су испуњена 18%.

Национални састав добровољаца

Добровољци су у великој већини били Срби, док су припадници других словенских нација из Аустроугарске били далеко мање заступљени. Такав национални састав био је повезан са њиховом мотивацијом, односно са њиховим идеолошким схватањима и политичким тежњама. Поред тога, збивања у Русији, а највише две револуције и непријатељска пропаганда против Добровољачког корпуса, утицали су да се поколебају пре свега припадници несрпских народа. Према подацима

---

45 V. Ivetić, *n.d.*, 130.

46 ВРС, 30, 92. Извештај министра војног Врховној команди, Пов.Ф.Ђ.О.бр. 13843, 17. октобра 1918.

47 ВРС, 25, 314, Експозе начелника Врховне команде генерала Петра Бојовића главном команданту савезничких војски генералу Гијому, О. Бр. 23677, 28. марта 1918.

које је сачувао члан Југословенског одбора, др Анте Мандић, маја 1917. године у добровољачком корпусу у Русији било је укупно 19.472 официра и војника. Од тога 16.562 Србина (85,06%), 668 Хрвата (3,43%), 243 Словенца (1,25%), 90 Чеха (0,46%), 1.847 Руса (9,48%) и 62 осталих (0,32%).⁴⁸

Према другој евиденцији, из пролећа 1918. године, пред полазак из Русије на Солунски фронт добровољачке ешалоне чинило је укупно 13.066 официра и војника. Национална диспропорција тада је била још већа него током 1917. године. У тим јединицама било је Срба 12.313 (94,24%); Хрвата 348 (2,66%); Словенаца 86 (0,66%); Чеха 121 (0,93%); Словака 17 (0,13%) и осталих 181 (1,38%).⁴⁹ Осим што руски припадници добровољачког корпуса нису били пребачени на Балкан, приметно је даље осипање Хрвата и Словенаца и прилив Чеха. Они који се у документима и стручној литератури неретко помињу као „југословенски добровољци“ и чија се јединица у саставу српске војске звала Југословенска дивизија, скоро по правили били су Срби.

Политичке и историографске последице

Добровољачки допринос победи у рату повезан је са једним, потенцијално важним, политичким питањем: колики су савезничкој победи допринели Србија и Срби, а колико други јужнословенски народи који су касније ушли у нову државу – Краљевину Срба,

48 „Реферат Др Анте Мандића“, у: Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, 381.

49 *Југословенски добровољачки корпус у Русији* (редакција: И. Јовановић, С. Рајковић и В. Рибар), 184. Добровољци са Запада су, такође, махом били Срби.

Хрвата и Словенаца? Ко, у политичком смислу, може да се позива на те жртве и успехе? Које припада „политички капитал“ који су створили добровољци?

У извештају делегације Краљевине СХС на конференцији мира 1919. године наводи се број од 55.800 „југословенских добровољаца који су се прикључили српској војсци“.⁵⁰ До овако велике бројке дошло се, највероватније, простим сабирањем свих добровољаца који су прошли било непосредно кроз српску војску, било кроз Добровољачки корпус у Русији. Убројани су и они који су се међу добровољцима нашли против своје воље, па су првом приликом и уз жестоко опирање напустили ту јединицу (тзв. „силовољци“ или „дисиденти“). Циљ таквог тенденциозног рачунања и преувеличавања био је да се на Конференцији мира нагласи ратни допринос Србије и „Југословена“, како би се легитимисао захтев за формирањем нове државе – Југославије.

Међутим, у новоствореној Краљевини СХС добровољачко питање је врло брзо постало средство политичке борбе. Светозар Прибићевић је 1928. године, у време када се налазио у опозицији и био противник централизма, тврдио да се на Солунском фронту борило 28.000 Србијанаца и 28.000 добровољаца!⁵¹ Смисао те интерпретације био је да се привидно изједначи допринос становника два дела нове државе победи Антанте. Србија је победила у рату док је њом владала Народна радикална странка Николе Пашића, која је своју власт и касније легитимисала тим успехом. Прибиће-

---

50 Déléation du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes à la Conférence de la Paix, *Rapport sur le Dommages de Guerre causés à la Serbie et au Monténégro présenté à la Commission des Réparations des Dommages*, Paris 1919, 13.

51 Б. Храбак, Д. Јанковић, *н.д.*, 134.

вић је својом интерпретацијом покушавао да победу „одвоји“ од радикала и Србије и „прераспореди“ је и на опозиционе партије чија изборна база се налазила претежно на простору некадашње Аустроугарске и чији бирачи су ратовали на страни Централних сила.

Касније, у време социјалистичке Југославије, у делу историографије се појавила тежња да број „Југословена добровољаца“ у српској војсци буде увећан на преко 21.000. Да би се то постигло изнета је теза да би добровољцима требало сматрати све српске војнике који су рођени ван Србије, а пре 1914. године су стекли српско држављанство(!?).⁵² Наведени критеријум, осим пребега из Аустроугарске, обухватао је и све становнике области које су после Балканских ратова припојене Србији. Таквим тумачењем стваран је утисак да су се у Првом светском рату управо „Југословени“ пресудно допринели победи, чиме су умањивани значај напора и жртве Србије. То ново тумачење произлазило је из идеологије социјалистичке Југославије, у којој су Срби оптуживани за „хегемонију“, док су, истовремено, афирмисане нове нације.⁵³

---

52 *Исто*, 134–135.

53 Јосип Броз Тито је већ 1942. године, у листу *Proleter*, писао: „Рођена на Крфу, у Лондону и Паризу, версајска Југославија је постала најтипичнија земља националног угњетавања у Европи. Хрвати, Словенци и Црногорци били су потчињени народи, неравноправни држављани Југославије. Македонци, Арнаути и други били су поробљени и подвргнути истребљењу. Муслимани, њемачка и мађарска мањина служили су као монета за поткусуривање или као инструмент у борби против Хрвата и других народа Југославије. [...] Упорно и глупо брбљање хегемонистичке клике да су Срби, Хрвати и Словенци само племена једног те истог народа, имало је за циљ србизацију Хрвата и Словенаца. Југославија је била само маска за ту србизацију [...]“. Броз, Јосип Тито, „Национално питање у Југославији у свјетлости народно-ослободилачке борбе“, у: *Борба за ослобођење Југославије 1941–1945*, Београд: Култура 1947, 132–133.

Поједини историчари истрајавају на стварању привида националне равнотеже и после нестанка Југославије. Тако се може прочитати: „Пробој солунске фронте извршен је 15. рујна 1918. Уз Србе и југославенске добровољце, бројчано уједначених, били су и одреди Савезника.“⁵⁴ Нема сумње у допринос Савезника, али „бројчана уједначеност“ Срба из Србије и „југославенских добровољаца“ (међу којима су, како је показано, далеко преовлађивали Срби!) није постојала. Према евиденцији Врховне команде српске војске, пред почетак солунске офанзиве, 13. септембра 1918. године, бројно стање српске пешадије било је: „по списку“ 84.568 (од тога 17.963 добровољаца или 21,24%, док је Србијанаца било 78,76%).⁵⁵ „На лицу места“ било је 63.298, војника и официра, укључујући борце и неборце.⁵⁶ У том броју се налазило 14.957 добровољаца (23,63%)⁵⁷, док су осталих 48.341 (76,37%) пешадијанаца чинили Србијанци. У остале родове војске добровољци нису распоређивани.

Закључак

Сврха Добровољачког покрета Срба и других Јужних Словена из Аустроугарске царевине за време Првог светског рата била је двострука: војна и политичка. Војна сврха била је да донекле надокнади тешке губитке српске војске у претходном периоду рата. Политичка сврха била је да демонстрира јединство „троименог

---

54 Machiedo Mladinić, Norka, „Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru“, u: *Časopis za suvremenu povjest*, god. 39, br. 1, 2007, 153.

55 V. Ivetić, *n.d.*, 130.

56 *Исто*, 126.

57 *Исто*, 130.

југословенског народа“ и буде претеча југословенске државе и ковачница нове, југословенске нације.

Мотивација добровољаца није увек била у складу са сврхом добровољачког корпуса. Генерално, добровољце Србе, Хрвате и Словенце мотивисао је национализам и тежња да после рата настану националне, а не вишенационалне државе. Концепт заједничке државе Југославије био је прихватљивији Србима него Хрватима и Словенцима, који су у већој мери показивали лојалност Хабсбурзима или тежњу ка самосталним државама, независним од Србије. Помоћ окупираној Србији била је мотивација само за Србе из Двојне монархије. Сукоби Срба, Хрвата и Словенаца у Добровољачком корпусу били су рано упозорење у вези са перспективом будуће заједничке државе, али је оно потиснуто у други план, зарад приоритетнијих циљева.

Очекивања од добровољачког покрета била су, у први мах, велика, али су се, са развојем догађаја, показала као нереална. Крајем 1916. године очекивао се прилив од око 100.000 Срба, Хрвата и Словенаца – бивших аустроугарских заробљеника. Међутим, услед политичког отпора и опструкције, сакупљено је само око 18% тог броја, од чега су преко 90% чинили Срби. Очекивало се постојање југословенске свести, солидарности и тежње ка заједништву, а показало се да међу Јужним Словенима преовлађују националне и верске искључивости, конкурентски однос и нетрпељивост.

Допринос добровољаца, ипак, није сасвим изостао. Долазак 18.000 нових војника донекле је подигао снагу и бројност српске пешадије. Али, Солунски фронт је могао бити пробијен и без добровољаца, јер је постојала надмоћ Антанте у материјалу и трупама, док су Бугари били деморалисани и исцрпљени. С друге стране, жељени политички ефекат није постигнут: није демон-

стрирано заједништво и југословенски патриотизам. Напротив, Добровољачки корпус је постао полигон жестоких међунационалних и конфесионалних сукоба, а не темељ Југословенске државе.

Последице збивања у вези са добровољцима осетиле су се и у историографији и у политици. У историографији је дошло до видљивих деформација, услед идеолошки и политички тенденциозног интерпретирања историје добровољачког покрета. Нетачни подаци и тумачења водили су ка даљим и све тежим политичким последицама. Упркос националним, верским и политичким разликама, заједничка држава је формирана. Разлози за то су лежали у геополитичким интересима креатора нове Европе, реваншизму поражених нација, амбицијама Италије, совјетској претњи... Некадашње присталице Централних сила избегле су одговорност за рат, казну и репарације. Српска национална држава је у Југославији нестала, а Срби су почели да губе своју националну идеологију и културни идентитет. Оно што су Срби добили као награду за лојалност Антанти, Хрвати и Словенци добили су као казну за лојалност Централним силама: Југославију.

Summary: In 1916, when the remaining Serbian army from Corfu was being transferred to the Thessalonika Front, the question of conscription became one of the priorities. The circumstances where the war was waged out of the country, the Serbian Supreme Command tried to reach every available man with the help of the Antanta. Formation of volunteer units were planned. They were to be comprised from Serbs, Croats and Slovenes, former Austro-Hungarian soldiers, Antanta's prisoners-of-war, as well as economic emigrants or refugees in the Allied countries. Expectations were high, reaching up to 100,000 people. However, it appeared that there were serious ideological and

political barriers to accomplish this project. The military purpose of the Volunteer Movement was to compensate for the heavy losses of the Serbian army during the war, while the political demonstration of the unity of the “troubled Yugoslav people” was the forerunner of the Yugoslav state, and an opportunity for new Yugoslav nation to be minted. However, motivation for warfare appeared to be a problem, due to different national aspirations - the Serbs on one side, and Croats and Slovenes on the other. The question of the post-war organization of the South Slavic region within the state framework, in such circumstances, proved to be a major point of dispute. Large volunteer losses in Dobruja caused a heavy blow to their motivation. The outbreak of the revolution in Russia additionally undermined morale, prompted the dispute and diminished their contribution on the battlefield. A total of 18,000 volunteers came to the Thessalonika front. A volunteer question has confirmed that Serbs, Croats and Slovenes are three different nations with opposing ideals and interests. Nevertheless, the post-war international constellation and the imperatives resulting from this, the formation of a common state proved to be the least bad solution. However, this also had its consequences. When Yugoslavia was established, its survival and ideological justification also influenced the historiographic interpretations of the First World War. Due to the political needs, the volunteer question was later interpreted in political, scientific and public discourse in the spirit of the ruling ideology of state unity.